

СТРАХЪТ ОТ УСПЕХА

доц. д-р Маргарита Дилова

Департамент по когнитивна наука и психология

Abstract. The article presents a series of studies with a Bulgarian fear of success questionnaire. The studies show that fear of success is significantly negatively connected with achievement motivation, motivation for higher education, tendency for self-serving biased causal attribution, self-esteem, willingness to report personal successes. It is positively correlated with neuroticism, pessimism and submissiveness in interpersonal relationships.

В ежедневието понякога може да се наблюдава странно поведение, при което хората сякаш отбягват успеха и сами саботират своята работа. Например учен посвещава дълги години от живота си на решаването на един проблем. Когато е готов с решението, той заявява, че проблемът вече му е омръзнал твърде много и няма желание да се занимава с публикуването на резултатите (Canavan, 1989). Такова поведение противоречи на широко възприетите разбирания, според които стремежът към успех или поне към избягване на неуспеха е основен мотив в човешкото поведение. Съществуването на подобно парадоксално поведение е интригуващ и предизвикателен проблем за психологията. Терминът, с който се обозначава, е „страх от успеха” (англ. fear of success). Страхът от успеха може да се дефинира като *негативно или най-малкото амбивалентно отношение на човека към неговите реални или възможни успехи*.

Това явление е обект на изучаване в психологията от около 40 години насам. В последно време понятието е възприето и от популярната литература. При търсене на «fear of success» в интернет се появяват множество сайтове с напътствия как човек да преодолее този страх. Какво може да ни каже академичната психология за него? Тази студия си поставя за цел да представи състоянието на проблема към настоящия момент, както и собствени негови проучвания у нас.

1. ИСТОРИЯ И СЪСТОЯНИЕ НА ПРОБЛЕМА

1.1. Откриване на явлението

Понятието «страх от успеха» е въведено в психологията от американската психоложка Матина Хорнър (Horner, 1968, 1969) във връзка с нейните изследвания върху мотивацията за постижение при мъже и жени. В нейния прочут, вече класически

експеримент на студенти е дадена задачата да съставят кратък разказ като използват за начало изречението «В края на първия семестър Ан (за девойките) или Джон (за младежите) се оказа на първо място по успех в курса по медицина». Хорнър установява странния факт, че в голяма част от разказите на девойките успехът на Ан има лоши последици за нея: приятелките ѝ се отдръпват, гаджето ѝ я напуска и подобни. Ето някои примери:

«Макар че Ан е щастлива с успеха си, тя се опасява какво ще стане със социалния ѝ живот. Момчетата, които следват медицина, като че ли не обичат много момичетата, които ги побеждават на тяхното поле... Тя ще бъде горда и успяваща, но и много самотна лекарка.» (Horney, 1969, p. 105)

Друга част от отговорите пък отхвърлят успеха на Ан: през следващия семестър тя понижава успеха си, отказва се от следването, защото се омъжва и т. н.

«Ан има гадже, Карл, който е от същия курс и те ходят сериозно. На нея ѝ се иска неговия успех да е по-висок от нейния. Ан нарочно ще понижи успеха си през следващия семестър, като същевременно деликатно ще се опитва да помага на Карл. Неговите оценки стават по-добри, а Ан скоро напуска университета. Те се оженват и той продължава образованието си, докато тя се грижи за семейството.» (Horney, 1969, p.107)

В някои разкази не се и допуска мисълта, че Ан може да има такъв успех:

«Ан е кодово име на несъществуващо лице, създадено от група студенти по медицина. Те се редуват да пишат изпитните работи на Ан...»

«Ан се радва, че е на върха, макар че Том има по-висок успех от нея. Но това е нормално – Ан няма нищо против, че Том я изпреварва.» (Horney, 1969, p. 107)

И най-сетне, могат да се срещнат дори такива съчинения:

«Ан бурно изразява своята изненада и радост. Състудентите ѝ са толкова отвлечени от нейното поведение, че се нахвърлят върху нея и я пребиват. Тя остава осакатена за цял живот.» (Horney, 1969, p.104)

Хорнър съобщава, че 65% от разказите на момичетата съдържат някакви негативни последици от успеха на Ан, докато при момчетата такива има само в 10% от разказите за Джон. Нейната интерпретация е, че за момичетата успехът е несъвместим с традиционната им роля на домакини и майки, изобщо с женствеността. Тя предполага, че още в ранна възраст, в резултат от такава полово-ролева социализация, момичетата развиват страх от успеха и той създава у тях мотив за избягване на успех.

За да провери предположението си относно съществуването на такъв мотив Хорнър провежда експеримент със същите изследвани лица. В експеримента те изпълняват поредица от задачи (вербални и аритметични) веднъж в условия на съревнование и веднъж сами, без да се съревновават с никого. Хорнър се интересува при кое от двете условия изследваните ще работят по-добре. Оказва се, че от момичетата, проявили в своите разкази страх от успеха, 77% работят по-лошо в съревнование, отколкото когато са сами. Обратното е при момичетата, не проявили такъв страх – 93% от тях работят по-добре в условията на съревнование, също както огромното мнозинство от момчетата. За отбелязване е още, че почти всички момичета, показващи страх от успеха, следват хуманитарни науки и се стремят към типично женски цели – съпруга, майка, професията на учителка. (В тези сфери обаче страхът от успеха не възпира доброто им развитие. Проследявайки го, Хорнър установява, че повечето от тях завършват следването си с успех и значителна част започват докторантура.) От момичетата, които не се страхуват от успеха, повечето следват природни науки.

Публикацията на Матина Хорнър предизвиква голям интерес и много изследвания чрез нейния метод. Няколко години по-късно Закерман и Уийлър обобщават тези изследвания (Zuckerman & Wheeler, 1975). Главният извод от техния анализ е, че страхът от успеха съвсем не е само „женско” явление. Не са малко изследванията, където мъжете, проявяващи страх от успеха, са повече от жените (в 7 от реферираните 16 изследвания). Също така процентът на лицата, проявили страх от успеха, силно варира в различните изследвания: от 20% до 90% при жените и от 10% до 75% при мъжете. Виждаме, че има известен превес на жените, но той съвсем не е много голям. Мъжките страхове от успеха са подобни на женските - завист, отчуждение от близките, защото не достига времето за общуване с тях, но също и страх от това, че успехът натоварва човека с големи очаквания от страна на околните.

Все пак половите стереотипи не са без значение. Когато и на мъжете, и на жените бъдат дадени двата варианта на проективния тест („женският” за Ан и „мъжкия” за Джон), в повечето проучвания и мъжките, и женските разкази за Ан съдържат повече елементи на страх от успеха, отколкото тези за Джон (Zuckerman & Wheeler, 1975). Явно тук намира израз културен стереотип за възможностите на жената да се прояви в престижната област на медицината, която се споделя еднакво и от дават пола.

Като културен стереотип той би могъл да търпи промяна вследствие на общественото развитие. В изследване от 1985 година, близо 20 години след Хорнър, Хиланд и сътрудници (Hyland et al., 1985) предлагат на изследваните ученици едновременно три варианта на проективния тест: В първия Ан следва инженерство и в края на семестъра се оказва най-добрата в групата (успех, противоречащ на традиционния полов стереотип); във втория Катя е блестяща студентка в института за медицински сестри с перспективата след завършването си да бъде назначена в елитна специализирана клиника (успех, съответстващ на половия стереотип); в третия Сузи следва педагогика и макар успехът ѝ да е много висок, в края на следването си тя решава да се омъжи за своя приятел, който има солидни доходи, и да не започва работа (отказ от успеха, съответстващ на половия стереотип). В съчиненията на учениците, както на момчетата, така и на момичетата, най-негативна оценка се дава на поведението на Сузи. Между съчиненията за Катя и Ан не се наблюдават систематични различия. Също така като цяло няма разлика между момчетата и момичетата по отношение на тенденциите в съчиненията. Тези резултати говорят за изменение на културния стереотип, при което ролята единствено на съпруга и майка се оценява най-ниско, а между успеха в традиционна и в нетрадиционна за жените област не се прави разлика.

У нас имаме две изследвания с ученици от горния курс (Николова, 1998; Ананиева, 2008). Изследваните съчиняват разказчета, в които героите са Иван, респ. Ани, които завършват гимназия първи по успех в своя клас. Не се установяват почти никакви признаци на страх от успеха. Преобладаващият вид негативно развитие на историята е свързан с невъзможността за реализация на отличниците у нас поради икономическите условия.

Проучванията с проективния тест на Хорнър (до към края на 70-те години) могат да се разглеждат като първи етап в изучаването на страха от успеха. Те показват, че явлението е доста разпространено и засяга почти еднакво мъжете и жените. Едновременно с това от данните виждаме, че има значителни междуличностни различия по отношение на проявата му. Оттук възниква идеята за измерване на тези различия и така се раждат въпросниците за страх от успеха.

1.2.Изследване на страха от успеха с въпросници

Първият въпросник за измерването на страха от успеха е създаден от американската психоложка Марис Папо (Рарро, 1972, 1983). Папо не свързва страха от успеха само с полово-ролеви стереотипи, а приема, че той има дълбинно-психологични

корени. Според нея хората, страхуващи се от успеха, притежават следните характеристики: 1) ниска самооценка; 2) изострена чувствителност към получаването на оценки; 3) изострена чувствителност към съревнователните ситуации; 4) склонност да отричат своята компетентност; 5) склонност да саботират своя успех. Въпросникът се състои от 83 себеописателни айтема, отразяващи тези характеристики, на които се отговаря с «да» или «не». Вътрешната консистентност на въпросника е от порядъка на 0,90. Отговорите се сумират в общ показател за страх от успеха. Въпросите се отнасят главно до успеха в учебна дейност и методът е стандартизиран съответно за студенти. Измереният с него страх от успеха не показва никаква връзка с проективния метод на Хорнър. Не се установява разлика между мъжете и жените.

Папо изследва корелациите на въпросника със скалата за самооценка на Розенберг (Rosenberg, 1965), скалата за локализация на контрола на Ротър (Rotter, 1966) и скала за страха от изпитване (Alpert & Haber, 1960). Корелацията със скалата за самооценка е отрицателна ($r = -0,47$, $p < 0,01$), с което се потвърждава, че страхуващите се от успеха имат ниска самооценка. Корелацията със страха от изпитване е положителна ($r = 0,57$, $p < 0,01$), с което се потвърждава тяхната особена чувствителност към оценяването. Скалата на Ротър показва, че страхуващите се от успеха имат външна локализация на контрола ($r = 0,24$, $p < 0,01$), което Папо разглежда като потвърждение на склонността им да отричат своята компетентност.

За валидизирането на въпросника е проведен лабораторен експеримент, при който изследваните лица изпълняват експериментални задачи с неясни критерии за успех и получават информацията, че са се справили много успешно. След тази информация следва нова фаза на работа с подобни задачи, в която лицата, определени чрез въпросника като страхуващи се от успеха, влошават своето реално постижение, докато тези, у които не се открива страх от успеха, го повишават ($p < 0,01$). Когато обратната информация от първата фаза на експеримента е за постижение около средното равнище, всички изследвани лица подобряват своята работа във втората фаза. Този експеримент добре демонстрира склонността на страхуващите се от успеха да саботират сами своите постижения.

По-късно се създават и други въпросници за измерване на страха от успеха (Good & Good, 1973; Spence, 1974; Zuckermann & Allison, 1976; Ishiyama & Chabassol, 1984, предназначен за ученици). Те обаче слабо корелират помежду си, както и с метода на Хорнър. Това поражда въпроса какво всъщност измерват тези инструменти. Заедно с него се поставя и друг въпрос: Каква е връзката между страха от успеха и

страха от неуспеха? Папо разглежда тревожната реакция спрямо оценяване и съревнование като типична за страхуващите се от успеха. Инструментите, измерващи страх от успех и страх от неуспех, корелират помежду си (средно около 0,50). Това кара изследователите да се запитат дали в основата и на двете явления не лежи тревожността, свързана със ситуациите, в които се регистрира постижение и се подлагат на проверка способностите на личността.

Сад и сътрудници (Sadd et al., 1978) подлагат на общ факторен анализ всички публикувани до момента въпросници за страх от успеха заедно с две скали за страх от изпитване (Alpert & Haber, 1960; Sarason, 1972), които трябва да представят страха от неуспеха. Получават се следните пет независими фактора, съставени от айтемите на различни инструменти:

- загриженост за негативните последици от успеха (ревност, завист, отхвърляне от страна на другите, повишени изисквания и отговорности и др.)
- ниска самооценка и неувереност в себе си (айтеми от Папо и Коен)
- изпитна тревожност
- отношение към успеха в следването по медицина (идва от метода на Спенс – Spence, 1974 – тясно свързан с метода на Хорнър.
- външна мотивация за успех (айтемите изразяват висока ценност на успеха, обществения статус и властта и служат за индикатори на липсата на страх от успеха.)

Тези резултати налагат следните изводи:

1. Опасенията от негативните последици на успеха не са задължително свързани с ниска самооценка и неувереност в себе си.
2. Тези опасения са разграничими от страха от неуспеха (или по-скоро от чувствителността към изпитните ситуации, тъй като в случая се изследва изпитната тревожност).
3. Опасенията от негативните последици на успеха и привързаността към позитивните му последици не са два полюса на едно измерение, а две отделни измерения. С други думи, отсъствието на страх от успеха не означава непременно стремеж към успех.

Някои автори започват да разглеждат първия фактор от изследването на Сад и сътрудници – загрижеността за негативните последици от успеха – като «чистата» проява на страха от успеха. Те използват двадесет и седемте айтема на този фактор като

скала за измерването на страха от успеха, наречена CONCOS (Concern over Negative Consequences of Success – Но & Zemaitis, 1981; Cano et al., 1984).

Първоначално се смята, че скалата е едномерна. Но Хиланд и Дан (Hyland & Dann, 1988) откриват в нея четири фактора: 1) социални последици от успеха (негативни реакции на околните); 2) омаловажаване и саботиране на собствения успех; 3) натиск от страна на околните и 4) свързана с успеха безпричинна тревожност, която авторите отдават на неосъзнат конфликт.

В традицията, започваща от изследването на Матина Хорнър, страхът от успеха се разглежда като формиран в резултат от осъзнато наблюдаване и преживяване на негативни последици от успеха. Предположението, че страхът от успеха може да бъде свързан с неосъзнати конфликти, насочва към третирането на тази тематика в психоанализата.

1.3.Психоаналитични обяснения на страха от успеха

Погледът към психоаналитичната литература показва, че изследователите от тази парадигма отдавна обсъждат прояви на страх от успеха, макар да не са създали специален термин за тях. Явлението е забелязано още от Зигмунд Фройд, който в студията си „Някои типове характер от психоаналитичната работа” разглежда два случая на хора, „провалени от успеха” (Freud, 1963). Първият случай е на жена, живяла дълго и щастливо със своя любим, но без брак, защото неговото семейство не одобрявало тяхната връзка. Когато най-сетне той успява да накара семейството си да я приеме и пожелава да се ожени за нея, нейното поведение изведнъж се променя рязко: тя занемарява домакинството, смята се за преследвана от неговите роднини, започва да го ревнува безпричинно и накрая изпада в сериозно душевно разстройство. Вторият случай е на университетски учен, който дълги години очаква да наследи катедрата от своя професор. Когато този момент най-после настъпва, той изведнъж се разколебава, започва да омаловажава научната си работа, да се обявява за недостоеен за поста и накрая изпада в тежка депресия, която го принуждава за няколко години да прекрати работата си. Фройд обяснява тези прояви с едиповия комплекс: дълго жадуваният успех символизира победата над родителя-съперник в борбата за любовта на другия родител. Тази победа поражда несъзнавано чувство за вина и оттам – поведение, насочено несъзнателно към проваляне на този успех.

Правени са опити за експериментална проверка на това гледище. Експериментът, проведен от американската психоложка Коен (Cohen, 1974),

представлява съревнование между две изследвани лица в тест за памет, като в половината случаи съперниците са от един и същи пол, а в другата половина – от различен пол. Проверява се хипотезата, че страхуващите се от успеха лица ще влошават своето постижение повече, когато съперникът им е от същия пол (ситуация, наподобяваща съперничеството с родителя от същия пол във фазата на едиповия комплекс). Като база за сравнение се взема постижението на изследваните в предишно съревнование в смесена група от 10 души. Хипотезата се потвърждава.

Още по-категорично доказателство за тезата на Фройд представляват резултатите от експеримента на Канаван-Гъмперт и сътрудници (Canavan-Gumpert et al., 1978). За целите на своя експеримент те конструират детски въпросник за страх от успеха и го прилагат върху ученици от трети до пети клас. За валидността на въпросника говорят данните, че децата с висок бал по него намаляват постиженията си в различни учебни задачи, след като са получили обратна информация, че постиженията им са високи. В експеримента, целящ да провери хипотезата за едиповия комплекс, децата изпълняват задача за постижение в присъствието на един от своите родители (претекстът за това присъствие е родителят да каже колко типично за детето му е поведението, което то показва в експеримента). При половината деца присъства родителят от същия пол, а при другата половина – родителят от другия пол. Децата със страх от успеха, които са придружавани от родителя от същия пол, показват по-слаби постижения от децата, които също имат страх от успеха, но ги придружава родителят от другия пол. Това се наблюдава както при момчетата, така и при момчетата. Тези данни са в съгласие с тезата, че едиповият комплекс може да бъде фактор за развитието на страх от успеха.

Неофройдистите внасят нови гледни точки към проблема. Съливан локализира произхода на конфликта в предедиповата фаза от развитието на детето. Според него страхът от успеха се корени в начина, по който майката реагира на първите стремежи на детето към независимост. В този момент детето може да преживее конфликт между сигурността, която му дава свързаността с майката, и своята нарастваща потребност от компетентност и независимост. Ако майката реагира на новопоявилите се негови стремежи към автономност с неприязън или тревожност, у детето се поражда страх, че ще бъде отхвърлено от нея и ще загуби сигурността си. Оттук произтича амбивалентно отношение към компетентността и независимостта, които остават привлекателни, но едновременно с това и плашещи цели (Sullivan, 1953)

В цитирания по-горе експеримент на Канаван-Гъмперт и сътрудници има и наблюдения, които са в подкрепа на тезата на Съливан. Макар на родителите да е казано изрично, че ще се отчитат единствено самостоятелните постижения на децата и че ролята на родителя е само да ги наблюдава, родителите на децата със страх от успеха често се намесват в тяхната работа, напътстват ги и ги критикуват. На тези родители им е видимо трудно да толерират самостоятелността на децата си. Това се потвърждава и от проведените след експеримента беседи с тях. Впрочем, корелацията между измерения чрез въпросника страх от успеха на децата и на техните родители възлиза на 0,40.

Изследванията на страха от успеха, проведени в контекста на психоаналитичната парадигма, съществено обогатяват познанията за това явление. Те показват, че такъв страх се наблюдава още в детска възраст и дават данни, че за развитието му могат да допринесат както едиповият комплекс, така и предедиповият конфликт между зависимост и автономност, а също и страхът от успеха на родителите. Може да се предположи, че между последните два фактора има връзка. Страхуващите се от успеха родители може би имат по-амбивалентно отношение към детската автономност.

Още един източник на страх от успеха е посочен от Карен Хорни (Horney, 1937). Това са някои особености на западната, най-вече на американската култура. Според Хорни тази култура издига индивидуалния успех, победата в съревнованието с другите хора в ранг на най-висша ценност. Срещу това обаче стоят християнските ценности на скромността и смирението. Вследствие на този ценностен конфликт хората развиват или страх от неуспеха (от това да бъдат губещи, неудачници), или страх от успеха (страх да изглеждат егоистични, нескромни, като с това изгубят доброжелателността на околните и се превърнат в прицел на тяхната враждебност и завист). В ранното детство този конфликт намира специфичен израз във враждебното съперничество между братята и сестрите.

Някои от въпросниците за страх от успеха се основават на психоаналитичните разбирания (Рарро, 1972; Cohen, 1974). Те действително корелират по-силно помежду си и по-слабо с останалите въпросници. Поради това Дона Канаван предлага да се разграничат два вида страх от успеха – съзнаван и несъзнаван (Canavan, 1989). Несъзнаваният страх от неуспеха тя нарича още «невротичен» и приема, че за него е характерен симптомокомплексът, описан от Папо. Корените на този вид страх са в раннодетските конфликти. Мотивираното от него поведение, което саботира или избягва успеха, се обяснява от личността най-често по механизма на рационализацията.

При съзнания страх от успеха човек ясно вижда възможните отрицателни последици от успеха и им придава по-голямо значение, отколкото на ползите от него. Той преднамерено се отказва от по-крупни успехи с цел да избегне отрицателните им последици, най-вече свързаните с междуличностните отношения.

Според Канаван невротичният страх от успеха е дезадаптивна личностна характеристика, докато съзнаният е уместна стратегия на «лавиране» в междуличностните отношения, така че човек да може да реализира себе си, без да засяга и предизвиква излишно заобикалящите го хора. Когато жени отбягват определени видове успехи, смятани за «неженствени», това може да се разглежда като частен случай на съзнания страх от успеха. Хиланд дори предлага да не се говори за страх от успеха, а просто за разрешаването на конфликт между мотивите за постижение и афилиация в полза на афилиацията (Hyland, 1989).

Разграничаването между несъзнаван и съзнаван страх от успеха на теоретично равнище изглежда уместно, но практическата му реализация е проблематична. Въпросниците на Папо и Кoen, за които Канаван смята, че измерват несъзнавания, невротичен страх от успеха, съдържат доста айтеми, които изразяват съзнателни опасения от негативни последици на успеха. Така че в тези въпросници двата вида страх най-малкото се смесват. Много вероятно е ниските корелации между въпросниците на Папо и Кoen и останалите въпросници за страх от успеха да се дължат само на това, че въпросниците на Папо и Кoen съдържат допълнителни личностни характеристики като ниска самооценка и тревожност. Но дали наличието само на тези допълнителни компоненти позволява да се приеме, че те измерват несъзнаван страх от успеха? Всъщност с останалите въпросници не са проверявани психоаналитични хипотези като тези в описаните по-горе експериментални постановки и не се знае, дали при тях не биха се получили същите резултати. Нещата се усложняват и от това, че изтъкването на определени негативни последици от успеха би могло да представлява рационализиращо обяснение за избягващо успеха поведение, което всъщност е мотивирано от несъзнавани подбуди. Така че според нас засега не съществуват достатъчно ясни емпирични критерии за разграничаване на съзнания и несъзнавания страх от успеха, поне не чрез въпросниците. Всъщност Маккелелънд и сътрудници смятат, че съзнаваните и несъзнаваните мотиви (експлицитни и имплицитни в тяхната терминология) се разграничават чрез въпросниците и проективните тестове; по-специално те използват Тематичния аперцептивен тест (McClelland et al. 1989). Но използваният от Матина Хорнър проективен тест се различава доста от обичайните

проективни тестове по отсъствието на достатъчно многозначен стимул, позволяващ различни интерпретации. Той описва съвсем конкретна ситуация – успех в следването на медицина.

1.4.Какво значение има страхът от успеха за поведението?

Дотук представихме изследвания, които показват отчетливи прояви на страх от успеха в експериментални ситуации: изследваните лица понижават успеха си, след като са получили обратна информация за успех; представят се по-зле в съревнователни ситуации, отколкото в ситуации, в които постижението им няма значение; представят се по-зле, когато ги наблюдава родителят от същия пол, отколкото когато ги наблюдава родителят от другия пол. Какво е обаче значението на страха от успеха в реални житейски ситуации? Матина Хорнър и нейни сътрудници проследяват развитието на своите изследвани лица и установява, че кариерата на страхуващите се от успеха не е по-лоша от тази на останалите. Те завършват образованието си с добър успех и много от тях започват работа върху дисертации. Вярно, в нейното изследване страхуващите се от успеха момичета се обучават предимно в хуманитарни области, което по-малко противоречи на представата за „женски” успех. И все пак можем да си зададем въпроса дали страхът от успеха не отстъпва на заден план, когато се касае за важни житейски постижения?

Когато търсим влиянието на страха от успеха върху житейските постижения, се сблъскваме с един проблем. Хорнър установява, че страхът от успеха е характерен за способни студентки, които имат добри постижения. Това е разбираемо, защото тъкмо те би трябвало да имат опит с негативните последици от успеха. Но поради този факт простото сравняване на житейските успехи на страхуващи се и нестрахуващи се от успеха не е подходящ метод за изследване влиянието на страха от успеха върху постиженията. Възможно е страхуващите се от успеха да имат по-добри постижения от нестрахуващите се, но тези постижения да са под техните възможности. Необходима е методика, която да разкрие такова положение на нещата.

Лоис Хофман (Hoffman, 1977) проследява съдбата, която имат изследваните лица на Хорнър близо десетилетие по-късно, проверявайки хипотезата, че страхуващите се от успеха момичета в по-голяма степен ще са се отдали на попрището на съпруги и майки от нестрахуващите се. Хипотезата се потвърждава. Сред страхуващите се от успеха е по-голям броят на сключилите брак ($p < 0.10$) и на станалите майки ($p < 0.01$). Сред омъжените има тенденция тези със страх от успеха да

са сключили брак с по-възрастни мъже ($p < 0.01$) и да имат повече деца ($p < 0.01$). Забелязва се и тенденция да се женят по-рано, но тя не е статистически значима. Хофман проверява по-специално хипотезата, че забременяването е средство за избягване на успеха. Изследваните, които са били бременни (независимо дали са родили детето или не), са разпитани за тяхната житейска ситуация непосредствено преди забременяването. Отчита се дали забременяването се е случило след преживян собствен успех, в очакване на такъв или преди нова стъпка в кариерното развитие (нова работа, започване на обучение), или пък в момент, когато партньорът е претърпял неуспех – все ситуации, които биха могли да събудят страха от успеха. Установява се, че от общо 48 жени, които са били бременни, 14 са били в такава ситуация и от тях 13 са страхуващи се от успеха. Разликата с извадката на жените без страх от успеха е статистически значима ($p < 0.05$). Според Хофман забременяването може да бъде средство за несъзнавано бягство от успеха, независимо дали е планирано или случайно (при 6 от интересующите ни 13 случая то не е било планирано).

Линда Ларкин (Larkin, 1987) намира потвърждение за хипотезата, че страхът от успеха влияе негативно върху формирането на идентичността в юношеска възраст. От юношите, изследвани чрез интервюто на Марсия (Marcia, 1966) за статус на идентичността и въпросника на Коен (Cohen, 1974) за страх от успеха, най-висок бал за страх от успеха имат тези, които се намират в мораториум или дифузия. Това наблюдение се свързва с психоаналитичната хипотеза за връзка между страха от успеха и едиповия комплекс. Формирането на собствена идентичност с отдалечаване от родителите се преживява като бъдещата вина победа над тях. Същата хипотеза е потвърдена и чрез скала за его-идентичност на Размусен (Rasmussen, 1964), която измерва степен на формиране на идентичността. Установява се висока негативна корелация между тази скала и въпросника за страх от успеха (-0.69). В същото изследване се намира потвърждение и на тезата за ролята на предедиповите фази във формирането на страха от успеха. Скалата на Размусен съдържа субскали, измерващи успешното решаване на всяка от кризите, описани от Ерик Ериксън. Множествена регресия на страха от успеха върху тези субскали показва, че първите две субскали („базисно доверие срещу недоверие” и „автономност срещу срам и съмнение”) обясняват 47% от вариативността на страха от успеха. Добавянето на следващите субскали не увеличава значимо множествената корелация.

Едно полево изследване със секретарки (традиционна женска професия) констатира негативна корелация на страха от успеха (въпросник на Zuckerman &

Allison, 1976) с мотивацията за постижение в професията ($r = -0.22$, $p < 0.01$) и самооценката на професионалните постижения ($r = -0.38$, $p < 0.001$). Това показва, че страхуващите се от успеха не искат да изглеждат амбициозни и успяващи, но нямаме обективни данни за техните постижения (Goh & Mealiea, 1984).

Канаван проследява поведението на студенти в зависимост от техния страх от успеха (Canavan, 1989). Студентите са от уводен курс по психология и имат възможност да направят няколко теста през семестъра във време, което те изберат. За да получат максималната оценка, накрая на семестъра трябва да положат още един специален тест. Студентите, страхуващи се от успеха, са по-непостоянни в своите постижения, което води до по-нисък среден успех. По-голям брой от тях отлагат попълването на тестовете за последната минута и се отказват от попълване на последния тест, който е условие за получаването на максимална оценка. Въпроси относно тяхното отношение към следването показват, че те са по-колебливи и нерешителни, колебаят се в избора на основна специалност и по-често са недоволни от направения вече избор. Сред тях има по-голям брой обмислящи да се откажат от следването.

В друго изследване на същата авторка (Canavan, 1989, с. 170) страхуващите се от успеха изпитват в по-голяма степен от нестрахуващите се поредица от определени конфликти, а именно:

- конфликт относно компетентността (искат да бъдат решителни и самоуверени, но се боят, че не са)
- конфликт между вътрешна и външна ориентация (желание да се ръководят от собствените си стремежи срещу това да правят каквото другите очакват от тях)
- ценностен конфликт (стремеж към постижения срещу по-спокоен живот и съмнение в ценностите на средната класа)
- конфликт между работата и междуличностните отношения (искат да съчетаят семейство и кариера, но се боят, че няма да успеят)
- конфликт между постижения и страх от отхвърляне (искат да напреднат в живота, но се боят, че това ще отчужди от тях техни близки)

Още едно изследване със студенти показва подобни резултати: Студенти по право, които се страхуват от успеха, споделят, че често им се иска да вдигат ръка и отговарят на въпроси в клас, но не се решават. Оценяват своите способности по-ниско в сравнение със студентите, които не се страхуват от успеха, и са по-малко доволни от следването си (Curtis, Zanna, & Campbell, 1975). Те обаче нямат по-нисък успех от

останалите студенти, а също така нямат задръжки да споделят своите успехи с колегите си.

Като цяло тези изследвания показват страхуващите се от успеха като нерешителни, отлагащи, с конфликтна мотивация и колебаещи се постижения.

Страхът от успеха е от значение и за психотерапията. Всяка психотерапия съдържа като свои съществени елементи надеждата за успех, възнаграждаването на успешните стъпки, елиминирането на неуспешните поведения, предлагането на успешни модели за идентификация. Противоречивото отношение към успеха може да се отрази отрицателно на терапевтичните усилия. Две полеви изследвания илюстрират това (Canavan, 1989, p. 171). Първото е проведено с жени-участнички в терапевтичен курс за отслабване. Като цяло тяхното средно равнище на страх от успеха е по-високо от нормалното. В рамките на извадката тези, които са с по-силен страх от успеха по-често отсъстват от курса, а мисълта за отслабването при тях се съпровожда с чувство на тревожност. От друга страна, страхуващите се от успеха участнички са по-млади и с по-малко наднормено тегло – тоест, те по-навреме са осъзнали своя проблем и са предприели мерки срещу него. Това потвърждава виждането, че страхувайки се от успех, те са същевременно и чувствителни към неуспеха.

Аналогични наблюдения са направени при група мъже, лекуващи се от алкохолизъм. И техният страх от успех като цяло е над нормата. В отговорите им на въпросник за случаите, в които пият, се установява, че всички пият в ситуации на фрустрация, но само тези с висок бал за страх от успеха пият и след преживени успехи. Освен това колкото по-силен е страхът от успеха, през толкова по-голям брой терапии са преминали изследваните, тоест толкова повече рецидиви са имали след успешна терапия.

Когато успехът не е индивидуален, а групов, когато се касае за колективно постижение, лицата със страх от успеха се представят дори по-добре от останалите. Това показват изследвания в областта на колективните спортове – баскетбол, бейзбол (Canavan, 1989, p. 174). В груповата ситуация индивидът няма причина да се страхува от негативни реакции на околните на неговия успех.

1.5.Връзка на страха от успеха с други личностни черти

Опирайки се на концепцията на Съливан, че страхуващите се от успеха са с недостатъчно развита автономия, Папо (Parro, 1983) предполага, че те ще се отличават с ниска самооценка и външна локализация на контрола. Хипотезата се потвърждава:

корелацията на нейния въпросник със скалата за самооценка на Розенберг възлиза на 0,47, $p < 0,01$ (високите стойности по скалата на Розенберг са индикатор за ниска самооценка), а корелацията с метода на Ротър – на 0,24, $p < 0,01$ (високите стойности са индикатор за външна локализация на контрола). Връзката с локализацията на контрола се потвърждава и от други изследвания и с други методи (Orpen, 1989 – скала за страх от академичен успех на Ishiyama & Chabassol, 1984; Robinson & Skurie, 1986)

Тъй като един от източниците на страх от успеха са негативните реакции на околните, логично е да се предположи връзка с потребността от афилиация. Канаван (Canavan, 1989, p. 177) изследва тази връзка с помощта на скалите за потребност от афилиация и страх от отхвърляне на Мехрабиан (Mehrabian, 1970). Корелацията на страха от успеха със страха от отхвърляне възлиза на 0,62. Корелация с потребността от афилиация не се установява. Страхуващите се от успеха нямат особено силна потребност от връзката с другите хора, но се боят от тяхното негативно отношение.

Дейвис и сътрудници (Davis et. al., 1987) установяват, че страхът от успеха е свързан с психологическата женственост, а Лю и сътрудници (Lew et al., 1998) – с колективистичната ориентация при американски студенти от азиатски произход. Харди и Силва (Hardy & Silva, 1986) са потърсили връзка на страха от успеха с 16-те личностни фактора на Кетъл при елитни състезатели по борба (за жалост твърде малка извадка от 36 души). Като цяло страхът на извадката е нисък, но тези, при които е по-висок, имат по-високи балове по Q4 (напрегнатост), L (доверчивост), E (склонност към подчинение) и O (склонност към чувство за вина).

Специално внимание се обръща на връзката между страха от успех и страха от неуспех. Няколко изследвания приемат като критерий за страх от неуспех изпитната тревожност и търсят корелация между нея и различни методи за страх от успех. Забележително е, че всички методи за страх от успех, макар да корелират слабо помежду си, показват значими корелации с изпитната тревожност - между 0,23 и 0,59 (Griffore, 1977; Rappo, 1983, Gelbort & Winer, 1985). В едно от изследванията се установява, че корелацията при жените е значимо по-висока, отколкото при мъжете – 0,62 срещу 0,35 (Mulig et al., 1985).

Канаван и сътрудниците й разглеждат страха от успех като неотделимо свързан с мотивацията за успех и мотивацията за избягване на неуспех (Canavan, 1989). Мотивацията за успех и за избягване на неуспех е съзнавана, а мотивацията за избягване на успех – несъзнавана. Така страхуващият се от успеха се намира в класически конфликт «привличане-отблъскване». Когато е близо до неуспех, у него се

активизира мотив да го избегне. Когато се отдалечи от неуспеха, но не е близо до успеха, той, като повечето хора, изпитва подтик да постигне успех и се устремява към него. Но когато успехът стане реалност, се активизира неосъзнатото негативно отношение към него, възниква тревожност и често се стига до различни прояви на саботирането на успеха. Тъй като мотивацията за избягване на успеха е неосъзната, тези прояви трябва да бъдат рационализирани. Типични рационализации са екстернални атрибуции на саботиращите прояви или други мотиви, като цитираният в началото случай на учения, който, завършил работата си, заявява, че тя вече го отегчава и не му се занимава с публикуването ѝ.

Обобщавайки състоянието на проблема, можем да кажем, че натрупаните досега данни несъмнено говорят за съществуването на явление «страх от успеха». Успехите очевидно могат да имат различни негативни последици за постигналите ги хора и някои от тях отдават голямо значение на тези последици и развиват чувство на страх от успеха. Противно на първоначалните предположения, това се среща в еднаква степен при мъжете и жените. По всичко изглежда, че в много случаи то води до борба на мотивите за постигане на успех и за избягването му. Множество експериментални изследвания показват, че хората, страхуващи се от успеха, проявяват склонност да саботират своите постижения. При полеви изследвания с реални успехи това се наблюдава по-рядко, което навярно се дължи, от една страна, на методически трудности да бъде разкрито явлението, а от друга страна – на по-голямото житейско значение на постиженията, което води до надделяване на мотивацията за постигане на успех. Освен това би трябвало да се провери хипотезата, че страхуващите се от успеха, макар да имат добри постижения, се представят по-слабо отколкото биха могли. Важен въпрос е също разграничаването на съзнаван и несъзнаван страх от успеха. От теоретична гледна точка и от гледна точка на клиничните наблюдения такова разграничение изглежда съвсем основателно, но надеждна методика за практическото му осъществяване не е разработена.

Въпреки тези неизяснени въпроси от 90-те години насам се забелязва отслабване на интереса към страха от успеха, по-специално в англоезичната литература. В замяна на това се появяват изследвания на проблема в други култури (Турецкая, 1998; Peters-Haederle, 2006). Според нас „излизането от мода” на темата за страха от успеха не е оправдано, тъй като съвсем не може да се каже, че феноменът е напълно изяснен. Освен

това смятаме, че би било интересно и полезно той да се изследва в българската културна среда.

2. Наши изследвания на страха от успеха

2. 1.Българска скала за страх от успеха

Желанието ни беше да конструираме въпросник, който да има универсално приложение. Поради това се отказахме от адаптиране на въпросниците, отнасящи се специално към успеха в учебната дейност (Pappo, 1972; Ishiyama & Chabasol, 1984). Що се отнася до въпросника CONCOS, той ни се стори проблематичен в стилистично отношение, тъй като се състои почти изцяло от отрицателни твърдения (Ho & Zemaitis, 1981). Ето защо предпочетохме да съставим собствен въпросник. Процедурата по неговото съставяне е описана подробно в Дилова (2003).

Въпросникът се състои от 24 айтема, които се отнасят до следните прояви на страх от успеха:

1. Страх от негативните реакции на околните

Например: Понякога не върша работата си така добре, както бих могъл (могла), за да не поставя колегите си в неудобно положение

2. Страх от отговорностите, свързани с успеха

Например: Ако на човек му излезе име на много способен, след това не може да си позволи да греши.

3. Социална тревожност, свързана с успеха

Например: Когато спечеля в състезателна игра, се чувствам малко неловко пред другите играчи.

4. Саботиране на успеха

Например: Случвало се е нарочно да се оставя някой да ме победи в състезателна игра.

5. Омаловажаване на успеха

Например: В състезателните игри е важно да побеждаваш, а не само да участваш. (обратен айтем)

Понастоящем разполагаме с отговори на въпросника от 401 изследвани лица. В таблица 1 са показани данните от тяхното изследване.

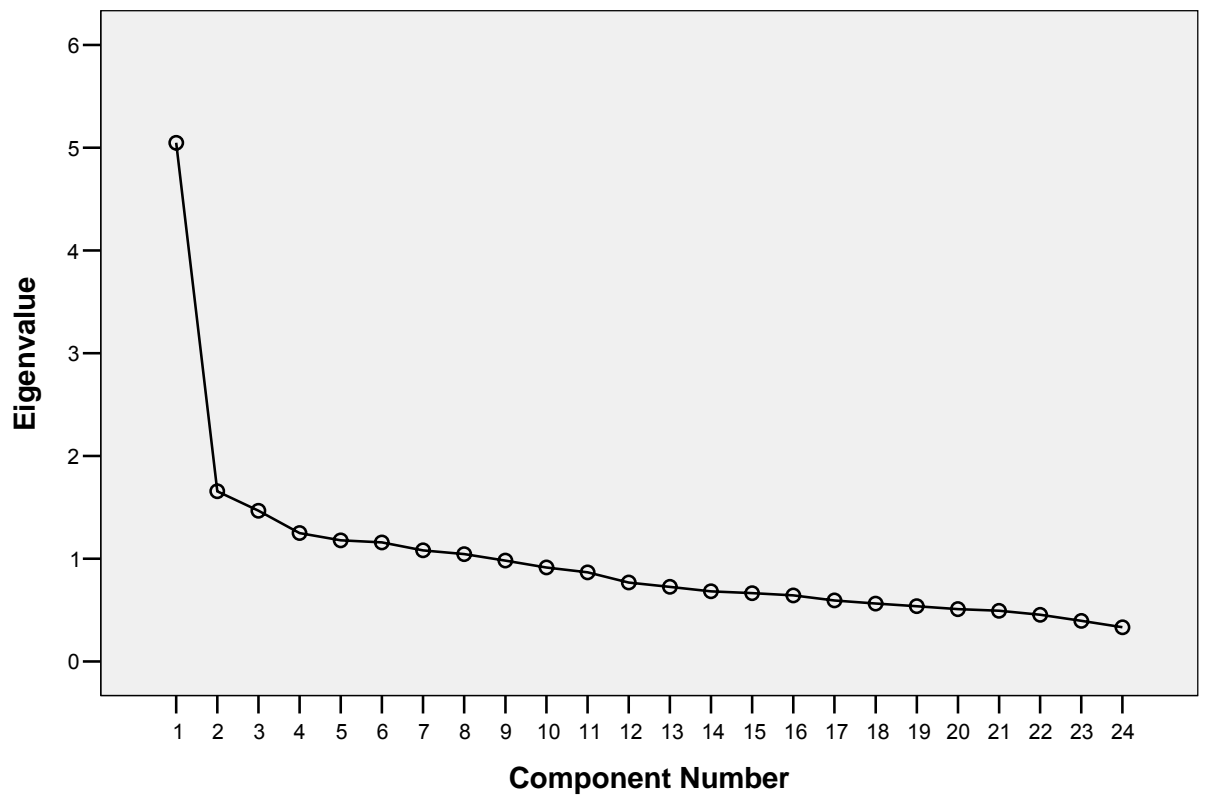
Таблица 1. Средни стойности, стандартни отклонения и вътрешна консистентност на скалата за страх от успеха

ИЗВАДКА	N	M	s	алфа на Кронбах
мъже	164	46,67	10,74	0,80
жени	233	45,13	9,62	0,81
общо	401	45,80	9,86	0,82

Забележка: N – брой изследвани лица; M – средно аритметично; s – стандартно отклонение. Общият брой изследвани не е равен на сумата от броя на мъжете и жените, защото някои не са посочили пола си.

Виждаме, че средната стойност е близка до теоретичната средна от 48 (диапазонът на вариране на баловете е от 24 до 96), но разпределението е леко изместено вляво. Няма статистически значима разлика между средните стойности на мъжете и жените ($t = 0,58$). Коефициентите на консистентност „алфа на Кронбах” показват, че и при двата пола скалата може да се приеме за хомогенна. Това се потвърждава и от направения факторен анализ по метода на главните компоненти с последваща варимакс-ротация. Първият екстрахиран фактор обяснява 21% от дисперсията, а при следващия обяснената дисперсия пада на 7%. Приложеният scree-тест ясно демонстрира еднофакторното решение (фиг. 1).

Scree Plot

Фиг. 1. Резултат от факторния анализ на скалата за страх от успеха.

Стабилността на така измервания страх от успеха във времето беше изследвана чрез двукратно тестиране на извадка от 25 изследвани лица през интервал от три месеца. Коефициентът на ре-тест надеждност възлиза на 0,76 и говори за добра надеждност на скалата и значителна средносрочна стабилност на страха от успеха като личностна характеристика. Съзнаваме обаче, че е необходимо резултатът да се потвърди с по-голяма извадка.

Имаме данни за възрастта на 368 изследвани лица. Проверихме дали страхът от успеха има връзка с възрастта, като разделихме изследваните на млади (16-35 години) и възрастни (36-75 години). Макар при възрастните да имаме малко по-висока средна стойност (таблица 2), разликата не е статистически значима ($t = 1,55$).

Таблица 2. Средни стойности и стандартни отклонения на страха от успеха в зависимост от възрастта

възрастова група	N	M	s
16-35	292	45,38	9,13
36-75	76	47,24	10,65

Забележка: Означенията в таблицата са както в таблица 1.

2.2. Изследвания с българската скала за страх от успеха

2.2.1. Страх от успеха и успех в образованието

По този въпрос данните, с които разполагаме, са противоречиви. От една страна, Хорнър (Hornet, 1968) констатира, че момичетата, проявили страх от успеха в нейното изследване, са добри студентки. Същият резултат получават Къртис и сътрудници (Curtis et al., 1975). Срещу тези данни стоят изследванията на Канаван (Canavan, 1989), която констатира, че студентите, страхуващи се от успеха, имат по-ниски оценки, проявяват по-небрежно отношение към следването и не се стремят да получат максимална оценка.

В нашето изследване проверихме хипотезата, основана на данните на Канаван, че лицата с висок бал по скалата за страх от успеха ще имат по-нисък успех в образованието. Предполагаме, че между бала по скалата и общия успех ще има отрицателна корелация. Изследвахме 96 студенти от програмите „Поведенчески и социални науки” и „Политика и масови комуникации” към Нов български университет. Изследваните попълваха скалата за страх от успеха, след което посочваха общия си успех от средното образование. Предпочетохме този показател, тъй като средният успех от гимназиалната диплома е нещо, което всеки добре помни и, наред с това, той е показател за успеха в обучението за дълъг период от време. Изследването се проведе анонимно.

Страхът от успеха се оказва статистически значимо свързан с общия успех от средното образование ($r = 0,22$, $p < 0,05$). Връзката със успеха от дипломата за средно образование проличава още по-ясно, когато се съпостави средният бал по скалата за страх от успеха при ученици с много висок и със сравнително нисък общ успех от средното образование (таблица 3).

Таблица 3. Страхът от успеха при студенти с висок и нисък общ успех от средното образование

Общ успех	N	M	s
под 4,90	13	39,75	7,33
над 5,90	16	45,37	8,11

Забележка: Означенията в таблицата са както в таблица 1.

Съпоставени са изследвани лица, чийто успех от средното образование се отклонява с повече от едно стандартно отклонение от средния успех за извадката. Както се вижда, лицата с успех, близък до пълното отличие, имат доста по-висок бал за страх от успеха в сравнение с лицата, които имат успех под 4,90 ($d = 0,70$). Разликата е статистически значима ($t = 1,93$, $p < 0,05$).

И така, получихме резултат, обратен на хипотезата и такъв, какъвто досега не е съобщаван в литературата – страхуващите се от успеха лица не само нямат по-нисък, а дори имат по-висок успех от нестрахуващите се. Как можем да си обясним това? Едно мислимо обяснение е, че учениците с висок успех са усетили реално, «на гърба си» негативните последици от успеха. В училище те навярно се проявяват доста осезаемо, например успяващите биват етикетирани като «зубрачи» и «натегачи».

2.2.2. Страхът от успеха и мотивацията за продължаване на образованието

В изследване с гимназисти проверихме дали страхът от успеха има връзка с желанието за продължаване на образованието във висше учебно заведение (Дилова и сътр., 2011). Изследваните лица бяха 62 ученици от 11 и 12 клас. Освен скалата за страх от успеха, те попълниха въпросник за това доколко са решени да продължат образованието си. Въпросникът предлагаше три възможности за отговор: 1) «твърдо съм решил/а да следвам», 2) «колебая се дали да следвам», и 3) «нямам намерение да следвам». При избор на отговор 2 или 3 изследваните посочваха причини за това.

От изследваните 60 души 37 декларираха, че твърдо са решили да следват, 19 – че се колебаят и само четирима – че са решили да не следват. Достатъчно надеждно сравнение може да се направи между твърдо решилите и колебаещите се. Резултатите от сравнението са показани на таблица 4.

Таблица 4. Среден бал по скалата за страх от успеха в зависимост от решението на изследваните ученици да продължат образованието си

РЕШЕНИЕ	М	s
Твърдо решили да следват (N=37)	45,5	9,6
Колебаещи се (N=19)	52,5	12,5

Забележка: Означенията в таблицата са както в таблица 1.

Виждаме, че колебаещите се имат значително по-високи показатели за страх от успеха ($d = 0,65$). Разликата е статистически високо значима ($t = 2,32$, $p < 0,02$). Следователно има основание да се предполага, че противоречивото отношение към успехите е сред факторите, които разколебават учащите се в решението им да продължат образованието си. Тези данни са сходни с данните на Канаван, според които сред студентите, страхуващи се от успеха, се наблюдава по-често противоречиво отношение към следването, съмнение, че правилно са избрали специалността си и размисли дали да не се откажат (Canavan, 1989).

2.2.3. Страхът от успеха и споделянето на собствените успехи

Тъй като един от източниците на страха от успеха са негативните реакции на околните, предположихме, че страхуващите се ще бъдат по-малко склонни да споделят своите успехи с другите. Такова изследване не ни е познато от литературата. За да проверим нашата хипотеза, съпоставихме бала по скалата за страх от успеха с броя собствени успехи, които изследваните лица споделят. Избрахме хомогенна по пол извадка – жени. Изследването се проведе с 60 студентки от Нов български университет, специалност «психология». Заедно с попълването на скалата за страх от успеха изследваните получиха следната инструкция:

«Това изследване има за цел да проучи какви събития от своя живот хората преживяват като успех. Затова Ви молим да изброите колкото можете повече свои лични успехи, като опишете съвсем накратко в какво се състоят те.»

Изследването беше проведено в две групи, като първата групи попълни най-напред скалата и след това въпросника за успехите, а при втората беше обратното. Проверката показва, че поредността не се отразява на резултатите.

Изследването не беше анонимно, за да има характера на себепредставяне и така да се създадат условия за възникването на страх от успеха.

Преброени бяха посочените от всяко изследвано лице успехи. Броят им варираше между 1 и 11, средно 4. Броят посочени успехи беше корелиран с бала по скалата за страх от успеха. Корелацията се оказа незначима (0,08).

След като установихме, че изследваните лица с различно равнище на страх от успеха не се различават по броя на посочените успехи, предположихме, че те биха могли да се различават по вида на тези успехи. Съдържателният анализ показва, че успехите могат да се разделят най-общо на два вида – успехи в обучението и работата (добър успех в следването, следване на желана специалност, намерена подходяща работа, добро заплащане, удоволствие от работата, напредване в кариерата и подобни) и успехи в семейния живот и междуличностните отношения (сполучлив брак, деца, добри приятели; тук отнесохме и материални придобивки като купуване на жилище). Абсолютният брой успехи от единия и от другия вид отново не показва значима корелация със страха от успеха. Такава обаче беше открита, когато беше изчислен относителният дял на единия и другия вид успехи от общия брой посочени успехи. Страхът от успеха корелира с дела на успехите от първия вид ($r = -0,26$, $p < 0,05$). Колкото по-характерен е страхът от успеха за изследваното лице, толкова по-малък дял заемат успехите в учението и работата сред общия брой посочени успехи. Обясняваме си това с факта, че за този вид успехи е по-характерно съревнование, открояването на личните способности спрямо тези на колегите. Засега имаме такива данни само при жени. Интересно би било да се види, дали същото ще се получи и при мъже.

2.2..4.Страхът от успеха и атрибутивният стил

Процесите на каузална атрибуция са важен елемент на социалното познание. Това са процесите, чрез които хората определят причините за чуждото и своето поведение (Weiner, 1986). Каузалните атрибуции са от изключително значение, тъй като определят по-нататъшното поведение на индивида, отношението му към другите, самочувствието му. Причините, на които хората приписват резултатите от поведението си, имат две важни характеристики: екстерналност/ интерналност и стабилност. Първата характеристика се отнася до това дали причините са „вътрешни” особености

на индивида, например способности, мотивация, или външни – например ситуацията, поведението на другите или съдбата. Втората характеристика – стабилността – се отнася до това дали причините са постоянни фактори или могат да се променят. Например хората са склонни да разглеждат способностите като нещо относително постоянно, докато мотивацията е нещо изменчиво.

Голямото емоционално значение на каузалните атрибуции, особено за резултатите от собственото поведение, води до систематични „изкривявания” на атрибутивния процес по отношение на реалността. Например приписването на положителните резултати от собственото поведение на вътрешни стабилни причини води до положителни емоции - гордост, доволство от себе си. Поради това хората проявяват склонност към такива атрибуции, дори когато те не са основателни („себеугодно атрибуиране”).

У хората често се наблюдава устойчива склонност към един или друг начин на атрибуиране и това се определя като атрибутивен стил. Себеугодното атрибуиране например е стил на личностите с прекомерно висока самооценка. А пък при лицата с прекомерно ниска самооценка се наблюдава обратният стил – негативните резултати се приписват предимно на стабилни вътрешни причини, а положителните се омаловажават, като се отдават на външни причини („депресивен атрибутивен стил”).

По-горе приведохме редица данни, че лицата, страхуващи се от успеха, оценяват по-ниско постиженията си и избягват да изтъкват своите успехи. Страхът от успеха би трябвало да се отрази на атрибутивния стил. Себеугодното атрибуиране едва ли ще бъде особено характерно за страхуващите се от успеха. Можем да предположим, че те ще бъдат по-малко склонни към такова атрибуиране от хората, на които не е присъщ страх от успеха. Нещо повече, може да се предположи, че те ще практикуват атрибуиране, което омаловажава техните успехи.

В литературата открихме две изследвания върху връзката на страха от успеха с атрибутивните процеси. O’Connel & Perez (1982) установяват, че тази връзка е различна при момчета и момичета от гимназиалния курс на образованието. При момчетата, противно на очакванията, се наблюдава тенденциозност в обратна посока – страхуващите се от успеха са по-склонни към себеугодно атрибуиране от тези, които не се страхуват. При момичетата обаче се установява очакваната тенденция към атрибутивен стил, който омаловажава собствения успех (касае се за атрибуиране на резултата от експериментална задача за постижение). В изследването на Закерман и сътрудници (Zuckerman & al., 1980) изследваните, които се страхуват от успеха, в по-

малка степен го приписват на вътрешни причини в сравнение с останалите изследвани. При атрибуирането на неуспехите не се наблюдава такава разлика

За да проверим връзката на нашата скала с атрибутивните процеси използвахме метода за изследване на атрибутивния стил, разработен от Величков и сътрудници (Величков и Радославова, 2005). Методът регистрира атрибуциите на успех и неуспех в хипотетични ситуации. Ситуациите се отнасят до две области – общуване и постижения в работата. Тъй като нашите изследвани лица бяха ученици от горния курс, постиженията в работата не бяха подходящи за тях. Използвахме само ситуациите на общуване. Те са три ситуации, всяка от които веднъж завършва с успех и веднъж с неуспех, така че стават общо шест. Например:

Успешна ситуация: *Попадате в непозната компания и не след дълго ставате център на внимание.*

Неуспешна ситуация: *Попадате в непозната компания и през цялото време оставате незабелязан/а от другите.*

От изследваното лице се иска да си представи живо себе си във всяка ситуация и да реши каква е най-важната причина за случилото се. След това, без да посочва самата причина, я оценява по седемстепенна скала по отношение на:

А) *интерналност* - «Тази причина свързана ли е с нещо във Вас самия или с нещо в другите хора и обстоятелствата?» (отговори от 1 – «Случилото се изцяло зависи от другите хора и обстоятелствата.» до 7 – «Случилото се изцяло зависи от мен.»)

Б) *стабилност* - «Тази причина ще се появи ли отново в бъдеще?» (отговори от 1 – «никога» до 7 – «винаги»)

В) *глобалност* – «Тази причина само за дадения ли случай важи или влияе в много други случаи в живота Ви?» (отговори от 1 – «отнася се само за този случай» до 7 – «влияе в много други случаи»)

Г) *важност* – «Какво значение би имало описаното събитие за Вас, ако действително се случи?» (отговори от 1 – «няма никакво значение» до 7 «има голямо значение»)

Тези измерения на атрибуирането могат да се оценяват поотделно – доколко интернално, стабилно и глобално атрибуират изследваните лица успехи и неуспехи, колко важни за тях са успехите в общуването и в работата и т. н. Освен това въз основа на конфигурациите от оценките за интерналност и стабилност авторите извеждат три вида атрибутивен стил:

1. *его-защитен* (съответства на себеугодното атрибуиране): успехите се отдават на вътрешни стабилни причини, а неуспехите – на външни (стабилни или нестабилни) или на вътрешни нестабилни.
2. *пораждащ негативни емоции и себепреценки*: наличие на поне една неблагоприятна за самочувствието компонента; например успехите се отдават на стабилна вътрешна причина, но неуспехите също.
3. *депресивен*: както атрибуциите на успеха, така и тези на неуспеха са неблагоприятни; например успехите се отдават на външни причини, а неуспехите – на вътрешни стабилни.

Формулирахме следните хипотези:

1. При лицата, страхуващи се от успех, атрибуциите на успеха ще бъдат по-екстернални, отколкото при лицата, които не се страхуват от успех (тоест, те ще омаловажават своите заслуги за успеха, като ги приписват на външни причини). По отношение на неуспехите няма да се наблюдава такава разлика.
2. Лицата, страхуващи се от успех, ще оценяват успехите като по-маловажни от лицата, които не се страхуват от успех.
3. Лицата с его-защитен атрибутивен стил ще изпитват по-малко страх от успеха отколкото лицата, за които не е характерен такъв стил (защото его-защитният стил произтича от силно желание за преживяване на успех).

Изследвахме 60 момчета и момичета от средно ообщообразователно училище на възраст между 17 и 19 години. Те попълниха в час скалата за страх от успеха и въпросника за атрибутивен стил (Дилова и сътр., 2011).

За проверка на първата хипотеза бяха обособени две крайни групи лица – със страх от успеха едно стандартно отклонение под средната за извадката и над средната. При двете групи беше сравнен с помощта на t-тест средният бал по екстерналност при атрибуирането на успехите (формиран от осредняване на трите ситуации на успех). Не беше установена разлика между двете групи, с което хипотезата се отхвърля. По същия начин беше отхвърлена и втората хипотеза.

По описаната по-горе методика на Величков и сътр. (2005) беше определен атрибутивният стил на изследваните. Депресивен атрибутивен стил не се установи при нито едно изследвано лице. Както се вижда от таблица 5 изследваните попадат почти по равно в категориите «его-защитен атрибутивен стил» и «стил, пораждащ негативни емоции и себепреценки». От втората категория почти половината от изследваните (45%) обясняват както успехите, така и неуспехите с вътрешни стабилни причини.

Величков и Радославова определят този стил като пораздащ негативни емоции, защото приписването на неуспехите на вътрешни стабилни причини действително би трябвало да поразда такива емоции. Но пък приписването на успехите също на вътрешни стабилни причини поразда – за компенсация – позитивни емоции. Така че бихме могли да определим този стил като „неутрален” по отношение на емоциите. Той по-скоро говори за една генерална вътрешна локализация на контрола.

При двете групи изследвани лица бяха сравнени средните балове по скалата за страх от успеха. Резултатите са показани на таблица 5.

Таблица 5. Средни стойности и стандартни отклонения по скалата за страх от успеха при лица с различен атрибутивен стил

<i>Атрибутивен стил</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>s</i>
Его-защитен	28	43,36	7,43
Пораздащ негативни емоции и себепреценки	32	48,29	8,83

Виждаме, че лицата с его-защитен атрибутивен стил имат значително по-нисък бал по страх от успеха ($d = 0,60$; $t = 2,31$, $p < 0,02$). Той е под средната за нормативната извадка от 45,8, докато при лицата с неблагоприятен за самочувствието атрибутивен стил е над тази средна. Така третата ни хипотеза беше потвърдена.

И така, в настоящето изследване показахме, че страхът от успеха противодейства на тенденцията към его-защитно или себеугодно атрибуиране – тенденцията да се поема повече отговорност за успехите, отколкото за неуспехите. В нашето изследване лицата с по-висок бал за страх от успеха в еднаква степен поемат отговорност и за успехите, и за неуспехите. Не можахме да потвърдим установената в други изследвания тенденция те да поемат по-малко отговорност за успехи, отколкото за неуспехи.

Не трябва да забравяме, че в това изследване се касае за успехи в сферата на общуването, които, както видяхме от описаното по-горе изследване върху споделянето на успехи, изглеждат в по-малка степен „уязвими” за страх от успеха. Не сме

изследвали сферата на труда, тъй като за нашите изследвани лица – ученици – тази част от методиката не е приложима. По-нататъшни изследвания би трябвало да проследят тези зависимости при по-възрастни, работещи лица, като включат и сферата на труда. Що се отнася до учениците, би трябвало да се разработи вариант на методиката, който да се отнася до изпълняваните от тях задачи в образованието.

3.5. Връзка на страха от успеха с други личностни черти

В различни изследвания проверихме някои от вече установените връзки на страха от успеха с личностни черти и някои други, за които не сме срещали данни в литературата.

От вече установените връзки проверихме:

1. отрицателната корелация с *равнището на самооценката* (Велинова, 2008).

Използваният метод беше, също както и в изследването на Папо, скалата на Розенберг. Използвахме българската адаптация, направена от Папазова (2003).

2. корелацията с *външната локализация на контрола* (Велинова, 2008).

Използван беше въпросникът на Величков и сътр. (1993)

3. корелацията с *колективизма*. Използвахме Българската скала за индивидуализъм/колективизъм на Герганов и сътр. (1996).

Освен това проверихме следните връзки, за които не сме срещали данни в литературата:

1. личностните дименсии на Ханс Айзенк:

- *екстраверсия/интроверсия*. Хипотезата ни се опира на данните, че екстраверсията е свързана с по-слаба чувствителност към наказания. Поради това предполагахме, че за екстравертите страхът от успеха ще е по-малко характерен, отколкото за интровертите.

- *невротизъм*. Повишената чувствителност на невротичните личности към всякакви неблагоприятни събития би трябвало да води и до по-изявен страх от успеха.

- *психотизъм*. Свързаната с психотизма импулсивност, асоциалност и незначителност на другите би трябвало да доведе и до по-малко страх от успеха.

- и накрая, тъй като *скалата за лъжа* отразява загриженост за впечатлението, което човек оставя у околните, предположихме, че хората с висок бал по тази скала ще са по-чувствителни към негативните реакции на околните спрямо

успеха; следователно, между скалата за лъжа и скалата за страх от успеха ще има положителна корелация.

Въпросникът на Айзенк (EPQ) има българска стандартизация (Паспаланов и сътр., 1984), която използвахме в настоящето изследване

2. *поведенческото потискане*. Понятието е елемент от теорията на Грей (1987). Тази теория открива други две личностни черти – тревожност и импулсивност, които отразяват индивидуалните различия в други две основни регулативни системи: системата за поведенческо потискане, която регулира избягването на неприятни стимули, и системата за поведенческа активация, регулираща поведението, насочено към постигане на желани цели. Грей свързва тревожността и импулсивността с екстраверсията и невротизма. Импулсивните хора са невротични екстраверти, а тези с висока тревожност – невротични интроверти. Карвър и Уайт са разработили скали, измерващи чувствителността на двете поведенчески системи (Carver & White, 1994). Хипотезата ни беше, че у хората с по-голяма чувствителност на системата за поведенческо потискане (с по-висок бал по скалата „тревожност“) страхът от успеха ще бъде по-изявен.
3. *потребност от постижение*. Стремешът към постижения влиза в конфликт със страха от успеха. Ето защо предположихме, че страхът от успеха ще корелира отрицателно със силата на тази потребност. За силата на потребността от постижение съществува български метод, който използвахме (Паспаланов и Щетински, 1985).
4. *потребност от сигурност*. Тъй като по-силната потребност от сигурност е свързана с по-голяма чувствителност към рискове от неблагоприятни събития, предположихме, че страхът от успеха може да корелира положително с тази потребност. За измерването ѝ беше използван отново български въпросник, изработен от Величков и сътрудници (1998).
5. *оптимизъм и песимизъм*. Оптимизмът и песимизмът представляват генерализирани очаквания за преобладаването на позитивни, респективно негативни събития или резултати от собственото поведение. Те представляват повече или по-малко тенденциозно, „изкривено“ възприемане на действителността. Изследванията показват, че – противно на лаическите представи – те не са два полюса на едно измерение, а две отделни, измерения, свързани с умерена корелативна връзка (Величков, 2001).

Предположихме, че двете измерения ще корелират по противоположен начин – съответно негативно и позитивно – със силата на страха от успеха. За измерването на степента на оптимистични и песимистични очаквания използвахме въпросника на Величков и сътрудници (Величков и Радославова, 2005).

6. *типичен стил в междуличностните отношения* според теорията на Тимъти Лири (Врачовски, 2011). Предположихме, че колкото по-изразен страх от успеха имат хората, толкова по-склонни са към пасивно-зависимо поведение и по-малко склонни към себеутвърждаващо поведение. Конкретно това означава, че балът за страх от успеха ще има отрицателна корелация с бала в октант I от методиката на Лири (властен, лидиращ), както и с общия бал за доминиране, и положителна корелация с баловете в октантите „подчиняем”, „зависим”, и „дружелюбен”, както и с общия бал за дружелюбен. Използван беше български вариант на методиката на Лири, публикуван в интернет (<http://kunchev.blog.bg/hobi/2010/06/16/test-za-diagnostics-na-mejdulichnostnite-otnosheniia-na-timo.562511>).

Резултатите от поредицата изследвания са показани на таблица 6.

Таблица 6. Корелация на изследваните личностни променливи със страха от успеха

<i>Личностна променлива</i>	<i>N</i>	<i>r</i>
равнище на самооценката	50	- 0,39*
външна локализация на контрола	50	0,19
колективизъм	30	-0,09
екстраверсия	60	-0,05
невротизъм	60	0,42**
психотизъм	60	0,03
лъжа	60	-0,13
поведенческо потискане	71	0,38*
потребност от постижение	43	-0,33*
потребност от сигурност	32	0,03
оптимизъм	60	0,08
песимизъм	60	0,28*
зависимост в междуличностните отношения	44	0,36*

Означения: N - брой изследвани лица, r - коефициент на корелация на Пирсън, * - равнище на значимост 0,05, ** - равнище на значимост 0,01

От таблицата се вижда, че страхът от успеха е значимо свързан с равнището на самооценката, невротизма, поведенческото потискане, потребността от постижение (отрицателна корелация), песимизма и зависимостта в междуличностните отношения. За повечето от изброените характеристики може да се предположи, че са фактори за появата на страх от успеха. Така *невротизмът* (най-високо корелиращ със страха от успеха) се приема за темпераментова черта, до голяма степен генетично обусловена (среден коефициент на херитабилност 77% според Азендорпф (Asendorpf, 1996). Представлява засилена чувствителност към аверсивни стимули, засилена негативна емоционалност. Можем да смятаме, че това обуславя по-голяма реактивност спрямо негативните последици от успеха.

Равнището на самооценката е характеристика, която обикновено корелира с невротизма и навярно също се обуславя от него – чувствителността към негативните

резултати от собственото поведение води до по-често недоволство от себе си. За съжаление връзката на страха от успеха със самооценката и с невротизма е изследвана в две различни извадки и затова не можем да изчислим частични корелации и да видим дали самооценката има самостоятелен принос за страха от успеха или корелацията между самооценката и страха се обуславя от връзката и на двете променливи с невротизма. Това би трябвало да стане предмет на друго изследване.

Казаното за самооценката се отнася и за *поведенческото потискане*. Според теорията на Дж. Грей хората с по-силно развита система за поведенческо потискане са невротични интроверти.

Естеството на *междоличностните отношения* е може би отделен, социален фактор. Установихме, че лицата, на които е присъщ страх от успеха, се отличават с повишена зависимост от другия в отношенията си. За зависимите е важно да поддържат добри отношения, да не провокират другите с нищо и да не предизвикват тяхното недоволство. Оттук страхът да не отблъснат другите със своите успехи. Мислимо е обаче тази зависимост също да се дължи на повишената тревожност, характерна за невротизма.

Песимизмът също може да се приеме за фактор в развитието на страх от успеха. Навярно песимизмът кара хората да имат преувеличени очаквания за негативни последици от успеха. Песимизмът обаче също би могъл да бъде свързан с невротизма. Изследване на Величков (2001, с. 94) показва, че песимизмът корелира с преживяването на безпокойство/напрегнатост (0,30) и страх (0,18 – 0,28). Връзката е потвърдена с двукратно изследване на едни и същи лица през интервал от шест месеца.

И накрая, имаме връзката на страха от успеха с потребността от постижение. Колкото по-изразен е страхът от успеха, толкова по-слаба е потребността от постижение. Тук можем да предположим обратната на досега разглежданите връзки – страхът от успеха е фактор за по-слабата потребност от постижение. Тази по-слаба потребност е проява на тенденцията за избягване на неуспеха. Това е в съгласие с литературни данни, цитирани в раздел 1.4. (Goh & Mealiea, 1984; Canavan, 1989).

И така, рекапитулацията на нашите изследвания върху връзката на страха от успеха очертава страхувашата се от успеха личност като склонна към негативни емоции, с ниска самооценка, с песимистична нагласа, в отношенията си с другите зависима, конформна и угаждаща и със слаба потребност от постижения.

Обобщавайки резултатите от нашите изследвания, можем да кажем, че разполагаме с надежден български метод за измерване на страха от успеха. Изследванията с него откриха редица съществени разлики в поведението на лицата с висок и с нисък бал за страх от успеха. Част от тези данни говорят за негативно влияние на страха от успеха върху мотивацията за постижения и оттам навярно върху реалните постижения (отрицателна корелация между страха от успеха и потребността от постижение; по-слаба мотивация за продължаване на образованието при ученици). Противоположни на тази тенденция са данните, че учениците със страх от успеха имат по-висок общ успех от обучението си. Няма противоречия при данните за склонността на изследваните да демонстрират постижения и да си приписват успехи (страхувашите се от успеха са по-малко склонни да съобщават за своите успехи в работата и ученето, както и да прилагат его-защитен атрибутивен стил). Страхът от успеха корелира с множество други личностни променливи. Тези корелации обаче са установени в отделни изследвания за всяка променлива. Някои от тях корелират помежду си и е необходимо в едно изследване с множествена регресия да се установи кои точно имат принос за страха от успеха.

И така, данните показват, че страхът от успеха има съществено влияние върху поведението и преживяването и си заслужава изследването му да продължи.

ЛИТЕРАТУРА

- Ананиева, А. (2008). Страхът от успеха сред български ученици. Емпирична разработка към програма „Психология” на Нов български университет.
- Велинова, М. (2008). Връзка между страха от успеха, локализацията на контрола и равнището на самооценката. Емпирична разработка към Нов български университет, програма „Психология”.
- Величков, А., Радославова, М., Василева, С., Тодоров, В. (1998). Метод за оценка на индивидуалните различия в потребността от сигурност. *Българско списание по психология*, 1, 56-76.
- Величков, А. (2001). Предполагаемите светове на личността. София: Институт по Психология на МВР.
- Величков, А., Лукарски, Г., Радославова, М., Русева, Л., Генова, С. (1987). Метод за

- измерване на локализацията на контрола: Конструирание, устойчивост и конструкт валидност. *Психологически изследвания*, 1, 96-106.
- Величков, А., Радославова, М., Рашева, М. (1993). Метод за измерване на генерализирани очаквания за валентността на получените резултати (оптимизъм и негативни очаквания). *Българско списание по психология*, 3, 85-100.
- Величков, А., Радославова, М. (2005). Методи за психодиагностика. София: Пандора Прим, с. 49-56.
- Враховски, Х. (2011). Връзка между страха от успеха и междуличностните отношения. Емпирична разработка към Нов български университет, програма „Психология”.
- Герганов, Е., Петкова, К., Дилова, М., Паспаланова, Е. (1996). Психосемантичен метод за измерване на индивидуалистични и колективистични нагласи. *Социологически проблеми*, 1, 19-34.
- Грей, Дж. А. (1987). Критика на теорията на Айзенк за личността. В: Айзенк, Х. Ю. (съст.) Модел за личност. София: Наука и изкуство.
- Дилова, М. (2003). Конструирание и валидизация на българската скала за страх от успеха. *Психологични изследвания*, 1, 79-87.
- Дилова, М., Лафчийска, Е., Георгиева, Й. (2011). Влияние на страха от успеха върху мотивацията за придобиване на образование и атрибутивния стил. Научно съобщение, представено за VI Национален конгрес по психология в България.
- Николова, Р. (1998). Страхът от успеха. Теза за специалист към програма „Психология” на Нов български университет.
- Папазова, Е. (2003). Самооценка и психологичен тип в юношеската възраст. Дисертация за присъждане на научната степен „доктор по психология”, София
- Паспаланов, И., Щетински, Д., Айзенк, С. Б. (1984). Българска адаптация на личностния въпросник на Х. Айзенк. *Психология*, 5, 279-291.
- Паспаланов, И., Щетински, Д. (1985). Конструирание и валидизация на българска скала за потребност от постижения. *Годишник на Софийския университет „Кл. Охридски”*, т. 78, 29-53.
- Турецкая, Г. В. (1998). Страх успеха: Психологическое исследование феномена. *Психологический журнал*, 19 (1), 37-46.
- Alpert, R., & Haber, R. N. (1960). Anxiety in academic achievement situations. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 61, 207-215.
- Asendorpf, J. (1996). *Psychologie der Persoenlichkeit*. Berlin etc.: Springer.
- Canavan, D. (1989). Fear of success. In: Curtis, R. B. (ed.), *Self-defeating behaviors*. New

- York: Plenum Press.
- Canavan-Gumpert, D., Garner, K., & Gumpert, P. (1978). The success-fearing personality. Lexington, MA: Lexington Books (цит. по Canavan, 1989)
- Cano, L., Solomon, S., & Holmes, D. S. (1984). Fear of success. *Sex Roles*, 10, 341-346.
- Carver, C. C., & White, T. L. (1994). Behavioral inhibition, behavioral activation, and affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 319-333.
- Cohen, N. W. (1974). Explorations in the fear of success. Doctoral Dissertation, Columbia University, New York (цит. по Canavan, 1989)
- Curtis, R., Zanna, M. P., & Campbell, W. W. (1975). Sex, fear of success, and the perceptions and performance of law school students. *American Educational Research Journal*, 11, 187-197 (цит. по Canavan, 1989)
- Davis, M., Ray, J.J., & Burt, J. S. (1987). Sex roles and fear of success. *Personality and Individual Differences* 8 (3), 431-432.
- Freud, S. (1963). Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit. *Gesammelte Schriften*, Bd. X, Frankfurt a. M.: S. Fischer Verlag.
- Gelbort, K. R., & Winer, J. L. (1985). Fear of success and fear of failure: A multitrait – multimethod validation study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 1009-1014.
- Goh, S. G., & Mealiea, L. W. (1984). Fear of success and its relationship to the job performance, tenure, and desired job outcomes of women. *Canadian Journal of Behavioral Sciences*, 16 (1), 65-75.
- Good, L. R., & Good, K. C. (1973). An objective measure of the motive to avoid success. *Psychological Reports*, 33, 1009-1010.
- Griffore, R. J. (1977). Validation of three measures of fear of success. *Journal of Personality Assessment*, 41, 417 – 421.
- Hardy, C. J., & Silva, J. M. (1986). The relationship between selected psychological traits and fear of success in senior elite level wrestlers. *Canadian Journal of Applied Sport Science*, 11, 205-210.
- Ho, R., & Zemaitis, R. (1981). Concern over the negative consequences of success. *Australian Journal of Psychology*, 33, 19-28.
- Hoffman, L. W. (1977). Fear of success in 1965 and 1974: A follow-up study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45 (2), 310-321.
- Horner, M. S. (1968). Sex differences in achievement motivation and performance in

- competitive and noncompetitive situations. Doctoral Dissertation, University of Michigan.
- Horner, M. S. (1969). Fail: Bright women. *Psychology Today*, November, 15, 104-110.
- Horney, K. (1937). *The neurotic personality of our time*. New York: Norton.
- Hyland, M. (1989). There is no motive to avoid success: The compromise explanation for success-avoiding behavior. *Journal of Personality*, 57 (3), 665-693.
- Hyland, M. E., Curtis, C., & Mason, D. (1985). Fear of success: Motive and cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49 (6), 1669-1677.
- Hyland, M., & Dann, P. L. (1988). Converging evidence that fear of success is multidimensional. *Current Psychology*, 7, 199-206.
- Ishiyama, F. I., & Chabassol, D. J. (1984). Fear of success consequence scale. *Psychological Reports*, 54, 499-504.
- Larkin, L. (1987). Identity and fear of success. *Journal of Counseling Psychology*, 34 (1), 38-45.
- Lew, A., Allen, R., Paponchis, N., & Ritzler, B. (1998). Achievement orientation and fear of success in Asian American college students. *Journal of Clinical Psychology*, 54 (1), 97-108.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558.
- McClelland, D. C., Koestner, R., & Weinberger, J. (1989). How do self-attributed and implicit motives differ. *Psychological Review*, 96 (4), 690-702.
- Mehrabian, A. (1970). The development and validation of measures of affiliative tendency and sensitivity to rejection. *Educational and Psychological measurement*, 30, 417-428.
- Mulig, J. C., Haggerty, M. E., Carballosa, A. B., Cinnick, W. J., & Madden, J. M. (1985). Relationship among fear of success, fear of failure and androgyny. *Journal of Women Quarterly*, 9, 284-287.
- O'Connel, A. N., & Perez, S. (1982). Fear of success and causal attributions of success and failure in high school and college students. *The Journal of Psychology*, 111, 141-151.
- Orpen, C. (1989). Predictors of fear of academic success among university students. *Psychological Reports*, 65 (2), 439-442.
- Pappo, M. (1972). Fear of success. Doctoral Dissertation, Columbia University, New York.
- Pappo, M. (1983). Fear of success: The construction and validation of a measuring instrument. *Journal of Personality Assessment*, 47 (1), 36-41.
- Peters-Haederle, K. E. (2006). *Erfolgsfurcht und Leistungsangst bei Schuelern*. Dissertation, Universitaet Regensburg.
- Rasmussen, J. E. (1964). Relationship of ego-identity to psychological effectiveness.

- Psychological Reports*, 15, 815-825.
- Robinson, S., & Skurie, E. K. (1986). Professional women: Job role stresses and psychosocial variables. *American Mental Health Counselor Association Journal*, 8, 157-165.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton: Princeton University Press.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized experience for internal versus external control of reinforcement. *Psychology Monographs*, 80, (1, Whole Nr. 609).
- Sadd, S., Lenauer, M., Shaver, P., Dunivant, N. (1978). Objective measurement of fear of success and fear of failure: A factoranalytic approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46, 405-416.
- Sarason, I. G. (1972). Experimental approaches to test anxiety. In: Spielberger, C. D. (ed.), *Anxiety: Current trends in theory and research*. New York: Academic Press.
- Spence, J. T. (1974). The Thematic Apperception Test and attitudes toward achievement in women. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 427-437.
- Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
- Weiner, B. (1986). *An attributional theory of motivation and emotion*. New York: Springer.
- Zuckerman, M., & Allison, S. N. (1976). An objective measure of fear of success. *Journal of Personality Assessment*, 40, 422-430.
- Zuckermann, M., Larrance, D. T., Porac, J. F. A., & Blanck, P. D. (1980). Effects of fear of success on intrinsic motivation, causal attributions and choice behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39 (3), 503-513.
- Zuckerman, M., & Wheeler, L. (1975). To dispel fantasies about the fantasy-based measure of fear of success. *Psychological Bulletin*, 82, 932-946.